

СІЗНІ.

Гр. ОМЕЛЬЧЕНКО

СВЯТО 28. ЖОВТНЯ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

З теки Українського Т-ва „ЄДНІСТЬ“ в Ч. С. Р.

В-во „Чесько-Українська Книга“

ВИПУСК 11.

ПРАГА 1935.

Гр. ОМЕЛЬЧЕНКО

СВЯТО 28. ЖОВТНЯ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

203108

З теки Українського Т-ва „ЄДНІСТЬ“ в Ч. С. Р.

В-во „Чесько-Українська Книга“

ВИПУСК 11.

ПРАГА 1935.

Č1341

Склад В-ва Чесько-Українська Книга,
Praha XI., Jičínská 18.

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
3186262843

Tiskárna František Loos, Vinohrady, Americká 41.

28. жовтня — плід консолідованої і відданої праці діючих сил Чехословаччини.*)

28. жовтня — це державне свято Чехословаччини — день оголошення незалежності держави в 1918. році.

Аналізуємо, яким шляхом Чехословаччина дійшла до цієї події.

Щоб збудувати найпростішу річ, треба наперед продумати плян: а) форму цього предмету, б) який для цього потрібний матеріал в) і хто цей матеріал може обробити, — відповіді на оці питання є передумовою реалізації нашого задуму.

А що ж сказати, коли йде мова про сучасний стратосферичний бальон чи оту „Вавилонську“ башту в 4.800—6.000 м., а, може, і в 10.000 м., яку проєктує Париж, коли найвища гора, Еверест, має лише 8.500 м.

*) Виклад, виголошений автором у Т-ві „Єдність“ 20. жовтня і в Українському Високому Педагогічному Інституті імені Михайла Драгоманова 28. X. 1934. року.

Роля архітекта чи інженера і зводиться до того, щоб правильно визначити потрібний для цієї будівлі матеріал, знаючи наперед, що в його часи вже є такі фахівці, які можуть належним способом цей матеріал обробити.

Форма предмету, що його мають будувати, — це бото оформлення творчої фантазії архітектора чи інженера, — завжди залежить од матеріалу і робітників, що його опрацьовують. Про архітектора чи інженера кажуть: добрий, талановитий, геніяльний — ці назви він здобуває собі виключно залежно від того, наскільки є в математичній гармонії його творча форма чи ідея з матеріалом і виконанням.

Ікара, того першого будівничого літаків, ми називаємо фантастом, бо він мав правильну думку, що люди можуть літати, але він не зінав, якого для будування того літака треба було вжити матеріалу, а й поготів — як його обробити, як приладнати одну річ до другої.

За нашої доби ми вже маємо не тисячі, а десятки тисяч фахівців, з пересічними навіть здібностями, які вже використали гіркі невдачі і щасливі спроби попередників — невдачі оминали, успіхи удосконалювали, і, йдучи ось таким шляхом, піднеслися на сьогоднішній ступінь будівельного мистецтва цих річей.

Це щодо фізичної будівлі предмету, де оперуємо над мертвовою матерією.

Щоб зрозуміти таємницю творення нових політичних чи громадських форм людського співжиття, треба добре пам'ятати на оцю аналогію.

Творець нових політичних чи громадських форм життя, ОРГАНІЗАТОР ІМ'Я ЙОМУ, Великий Організатор, коли він веде свій народній колектив до справжнього поліпшення його політичної долі, — ДЕМАГОГ ім'я йому, коли він ошукує свій народній колектив, не веде, а потурає всім пристрастям маси, аби лише стояти на чолі, — взірцеві приклади демагогів наших днів: Керенський, Ленін, Сталін.

Справжній організатор не лише має певну правильну політичну думку, але й бачить шляхи, як її здійснити. Справжній організатор здає собі справу з того, який він має перед собою людський матеріал і наскільки здатні найближчі його помічники виконувати, переводити в життя накреслені ним, часто-густо виведені дедуктивно, норми людських взаємин того народного колективу, на який вони, разом, думають впливати.

Він бачить, оскільки його помічники, не будучи лише сліпими виконавцями може дуже теоретичної програми, зуміють при приложені цієї програми до життя виправити її, згідно з вимогами життя, і зроблять це лагідно, не вносячи „елементу отаманії“ в своє поступовання.

Організація незалежної держави! Це як той перший літак чи перший хмародер, про який лише мріяли перші автори цього чудового

і разом чудесного, божественного предмету — але зробити його не могли.

Про утворення держави ми всі, українці, добре знаємо (за невеликими виїмками), що це діло людських сил, діло певної систематичної організації певного людського колективу, який на своєму прапорі має гасло: СВОЯ НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА. І протягом десятків, а іноді і сотень років, всі — і найдрібніші — рухи цього народного колективу спрямовані на реалізацію гасла: мати свою незалежну державу.

Ми всі віримо, що Україна буде незалежною.

Але коли зреалізується ця незалежність, — в цьому у нас уже думки розбіжні. Через цю розбіжність рівночасно і ступінь нашої активності, ступінь нашої особистої допомоги, нашої особистої жертвеності для здобуття незалежної України — різні.

Основна риса поведінки людини у взаєминах з рівними собі, якож і у взаєминах між підлеглими і тими, хто стоїть над ними — включно до Бога, — характеризується формулою, висловленою ще мудрими латинянами: *do ut des* — даю тобі, щоб і ти мені дав.

Так ця формула, на жаль, виявляється і в поведінці людей, коли вони будують і свою державу.

Найенергійніше ввесь народний колектив, без виїмку, не шкодуючи в запалі навіть свого життя, працює, коли обставини примушують нарід пові-

рити, що „завтра“ він здобуде собі незалежну державу, а разом з цим для себе особисто кожний очікує благ, які лише може дати йому його незалежна держава. Як напружується ввесь народній організм, щоб не пропустити отого історичного для нього завтра і не проспати, не опинитися в положенні тих євангельських жінок, що спали в 12. годину, замісць того, щоб бути бадьорими й очікувати приходу молодого!

В темпі й інтенсивності праці ми розділюємося на сотні і тисячі груп і групок. Маємо різні речінці, — навіть кожна особа з'окрема, на основі своїх поглядів, визначає речінець утворення своєї незалежної держави.

А натурально, що, коли йдемо до цілі різною ходою, ми наступаємо один одному на п'яти, навіть збиваємо з ніг і топчемо, нищимо своїх же братів, своїх же борців за незалежну Україну.

Але які б кожний із нас не ставив собі речінці, коли, на його думку, повстане наша держава, ми все маємо студіювати, як інші народи будували собі свою державу. І це так природньо: коли наш сусід раніш за нас щось собі збудував, ми запитуємо його, як він це зробив, щоб уникнути помилок. І було б дуже нерозумно, з яких-будь міркувань, чи то „престижних“ чи якихсь інших, нехтувати досвідом своїх щасливіших чи то сусідів, чи то попередників. І коли це є обов'язковим щодо будови найдрібнішої річі, то й по-

готів тоді, коли ціллю свого життя ставимо допомогти, хоч чимось, збудувати свою державу.

Опинившися на еміграції і маючи більше вільного часу на роздумування, ми, будучи чесними з собою, не всю вину нашого нещастя маємо покладати лише на несприятливі умови, створені нам чужинцями.

Ми, українці, що перебуваємо в межах ЧСР, взагалі є в куди ліпших умовах життя, ніж наші брати, що перебувають по інших державах, — про СССР чи то Польщу, — вже й не кажучи. Але крім того, ми можемо просто таки фізично придивитися до всіх тих умов праці чехословацького державного будівництва, до утворення Чехословаччини.

Моменти, що сприяли цьому відтворенню держави, ми маємо засвоїти і покласти їх в основу своєї діяльності.

Ми маємо приемність безпосередньо не лише бачити, але вкласти, так би мовити, свої „персті“ в революційні чехословацькі події, щоб з них вивести щось повчального для себе.

Ми тут маємо можливість простудіювати не лише твори, а і визбирати найдрібніші думки, порозкидані по часописах, головних творців Чехословацької незалежності, а з багатьома діючими особами меншого маштабу ми навіть особисто всі знайомі. Лише ми, будучи чужинцями, але родичами, що живемо тут ось уже скоро 15 років, можемо мікроскопічно простежити всі деталі

чехословацької революційної боротьби, що завершилася таким славним архітворм, як незалежна держава.

І нам легче, як кому-будь, простудіювати детально шляхи чеської визвольної боротьби, щоб побачити, що треба з цих шляхів засвоїти, чи лише поглибити ті методи, якими ми вже працюємо для досягнення своєї мети — мати незалежну державу.

А умови створення Чехословаччини дуже цікаві.

Чехословацька революція власне не має аналогії в історії. Ця революція відокремлюється від революцій всіх діб і всіх народів.

Ні одна революція не відбувалася на стількох фронтах, на таких великих просторах, — це моменти, що зменшують шанси на успішне досягнення революційної мети.

Кинемо ретроспективний погляд на минуле чеського народу.

Ще за сивої старини існувала чеська держава: в VIII. столітті, за Сама, це була держава з недосить окресленими кордонами, а згодом так звана Велико-Моравська держава. Складова її частина, словаки, підлягають мадьярам, а з західної частини Велико-Моравської держави утворюється власне Чехія з династією Пршемисловців.

На початку XIV. століття чеська династія вимирає, і приходить сюди Люксенбурська династія.

Чехія мала славних королів, відомих цілій Европі, — досить згадати про Карла IV. Чеський

Університет, один із найстарших в Західній Європі, був огнищем освіти для цілої Середньої і Східної Європи.

XV. вік — славна Гуситська доба.

Але через 100 років після Гуса і славної Гуситської доби чехи покликали на трон Фердинанда Габсбурга.

Професор Дені пише, що Габсбурги постійно ламали взяті на себе зобов'язання або дані чехам урочисті обіцянки. Позбавивши чеський народ політичних керманичів і взагалі інтелігенції, Габсбурги звели колись незалежну чеську державу на звичайнісіньку провінцію. Більше того, чехи, як народ, зовсім завмірали. Панувала лише німецька мова. Йосип II. хотів заведенням німецької мови, як урядової, об'єднати свою імперію. Він говорив: „Німецька мова — загальна мова моєї імперії. На що ж мені видавати закони й вести діла в одній провінції (цебто в Чехії — прим. автора) на її рідній мові? Я — імператор германський, тому то решта моїх земель — провінції“.

В 1780 р. вийшло розпорядження, що хто не знає німецької мови, той не приймається до гімназії. З 1781 року німецька мова скрізь є навчальною, і до 1816 р. чеська мова була заборонена для вживання в школах.

Дослідувачі цієї темної тяжкої доби життя чеського народу пишуть: „Бути чехом вважалося ганьбою, якої кожний уникав, хто дбав про свою

освіту“ (J. V. Sedláček, Життєпис А. Пухмаєра, Rýmonik, Plzen, 1824. str. IX).

Добровський говорив: „*Causa gentis nostrae, nisi Deus adiuvit, plane desperata est*“ — лише Божа допомога могла б поліпшити цей жахливий стан нашого народу, що гине.

Кинемо оком на переслідування чеської книги: Єзуїт Коніаш спалив не менше 30.000 гуситських книг — з них половина були чеські.

Великий чеський патріот К. І. Там написав в 1783 р. „Захист чеської мови“:^{*)}) „Три роки назад утворилося товариство людей, т. зв. „гонців“ (vyslancí), котрі, як хижі вовки, никали по всіх кінцях чеської землі, зазирали в кожний куток та хапали, де лише находили, кожну чеську книгу, нищили її й кидали в огонь“.

Волею історії в такому проваллі чехи опинилися в кінці 18. віку.

Лише вік французьких енциклопедистів, доба Великої Французької Революції вили живі сили до чеського народу, і через 100 років праці над своїм відродженням народ прибрав всі ознаки нації: національно, культурно, науково, господарськи він став дорівнювати іншим європейським державам, і бракувало йому лише державної незалежності.

^{*)} Захисники чеської мови: Карель Ігнат Там.

В 1792 р. заведена катедра чеської мови в Празькому університеті, першим проф. був Ф. М. Пельцель.

I, природньо, найвищим ідеалом чеської нації, провідною її зіркою, була мрія здобути незалежну державу.

I між керманичами політичного життя починається різнобій, де має бути центр відродженської праці, що мала завершитися витвором держави, чи сполягання на своє історичне право має кінець-кінцем привести чеський народ до відтворення своєї незалежної держави, чи так звана органічна праця.

Прихильники історичного права казали: в 1526. році чехи, мовляв, з власної волі обрали собі Фердинанда Габсбурського на свій трон. I сама Габсбурська династія до сьогодні, мовляв, не забуває цього. (Франц Йосип навіть обіцював виконати обряд коронації на чеського короля).

I поліпшення, взагалі, свого життя і відвоювання відібраних прав ця течія покладала на те, що чехи мали свою державу.

Прихильники природнього права людини, прихильники так званої позитивної течії чи інакше реалісти, доводили: чехи мають право на самостійне державне життя, як і кожний народ узагалі, але треба довести своєю працею, що чехи культурно, науково, господарськи вже досить для цього зрілі, а політично цілком свідомі.

Вибухає світова війна 1914. року і лише з нею припиняються ці суперечки.

Але ці суперечки принесли ось яку користь чеському народові: факт, що чеський народ мав незалежну державу, а з'окрема славні її моменти, коли, наприклад, невелике гуситське військо примусило всю Європу XV. століття склонити голову перед чехами, не тимчасовою якоюсь перемогою в тій чи іншій битві, — ні, вся Європа, в цій безпрসвітній тьмі середньовіччя, склонила голову перед моральною силою Чехів. Вершком виявлення пошани до Чеського народу був так званий Базельський Собор.

Чехи, як сторона, виступали на цьому соборі.

Історик Томек, щирий католик, визначає, що собор складався з 800 душ, з поміж них кілька патріархів, 49 прелатів, 8 королів. Така, по одному боці, величезна більшість: найглибші католицькі богословські уми, найбільші володарі тої доби — королі Німецький, Французький, Англійський, — (всі найвищі церковні і державні мужі Собору, світового ім'я вчені і взагалі інтелігенція, з захопленням дивилися на Чехів, чи взагалі хотіли щось довідатися про цей чудесний народ), — а на другому боці делегація надзвичайно скромна навіть числом: всього 15 чеських делегатів. Але яку ж велику моральну силу мала ця делегація: при наближенні її до Базелю цей близкучий собор морально підтягається: на добу пробування Чехів у Базелі, які, мовляв, хвалиться своєю побожністю, собор ужив суворих заходів, щоб „повії не

вешталися по місту", — заборонив гру в кості танці і так далі.

Але це все було й минуло.

Позитивістична течія принесла чеському народі величезні послуги ось чим: холодний і глибокий критичний аналіз позитивістами аргументів і романтичного захоплення історичним минулім чеський нарід зрозумів добре і уник романтичного лише кохання в своїй славній давнині, а переніс центр своєї сьогоднішньої праці на те, щоб бути гідним своїх славних предків. Чеський нарід зрозумів, що треба довести свою працею, що сьогоднішні чехи не гірші, ніж ті чехи XV. віку, які мали незалежну державу і перед якими схиляла голову вся Европа.

І так, в підготовчому періоді чеського визволення діяли рівнобіжно два принципи, між представниками цих течій були суперечки, але для загальної, відродженської і визвольної праці це вийшло на користь, бо нарід ясніше зрозумів, що він має сьогодні робити для досягнення завтрашньої мети.

Ось числа, які свідчать про те, що чеський нарід зрозумів, як треба працювати:

З книжки: Karel Nosovský: *Soupis českých a slovenských časopisů*, 1909, видно, що в 1909 р. було 1.138 часописів з 49 прилогами.

Власне чеських 1.089, а словацьких 49:

В Чехах	801.
На Мораві	181.

В Силезії	13.
" Відні	15.
На Словаччині	41.
В Росії	2.
" Німеччині	3.
" Сполучених Штатах	82.

Часописи відповідно фахів:

I. Політичних	238.
II. Забавних	58.
III. Учительські і виховні	32.
IV. Для молоді	29.
V. Студентських	7.
VI. Студій мови	7.
VII. Стенографії	4.
VIII. Промислових і технологічних	90.
IX. Робітничих	64.
X. Торговельних, рекламних, фінансових і бухгалтерських	55.
XI. Господарських (лісних, мисливецьких, бджолярських, виноробних, ветеринарних, птахівництва)	69.
XII. Урядничих	32.
XIII. Правничих, самоврядування	57.
XIV. Релігійних: а) католицьких	42.
б) євангелицьких	18.
в) протикатолицьких	11.
XV. Лікарських	19.
XVI. Природничих	11.
XVII. Історичних, етнографічних, музеїніх, географічних	27.
XVIII. Літературних, критики, освіти взагалі	23.
XIX. Філософії, спіритизму	6.
XX. Мистецьких (театр, музика й ін.)	16.
XXI. Суспільне життя (соціальне, асекурація, товариства взагалі)	36.
XXII. Жіночих і мод	41.

XXIII. Спорт, туристика, сокільство, тіловихова . . .	34.
XXIV. Чужомовних, духом чеських	6.

Ступневий ріст чеських часописів:

Рік	Скільки часописів		
	Взагалі часописів	чеських	німецьких
1782	1	1	
1813-15	5	5	
1848	31	31	
1875	195	99	96
1876	194	93	101
1877	196	91	105
1878	202	101	101
1879	224	103	121
1880	242	130	112
1881	250	130	120
1882	273	145	128
1883	294	157	140
1884	328	172	150
1885	303	170	130
1886	304	174	100
1887	332	196	120
1888	364	219	150
1889	384	227	140
1890	418	253	160

Статистика доведена лише до 1890 року. За 15 років чеські часописи складають уже $\frac{5}{8}$, а німецькі $\frac{3}{8}$.

В 1909 р. в Празі (без Karlína, Smíchova, Kral. Vinohrad i Žižkova) виходило 380 часописів.

Крім того:

Karlín	9.
Smíchov	19

Kral. Vinohrady	55
Žižkov	25
Разом	108

Разом у Великій Празі: 488 часописів.

Освіта Чехів в 1913/14 pp.

Висока освіта.	{	Професури	684.
		Студентів	8.479.
Середня освіта.	{	Середніх шкіл	116.
		Учителів	2.377.
		Учнів	32.236.
Вищі початкові школи.	{	Шкіл	585.
		Учителів	4.643.
Початкові школи.	{	Шкіл	5.595.
		Учнів	1,738.383.
		Учителів	26.569.
Фахові школи.	{	Шкіл	382.
		Учителів	4.759.
		Учнів	40.142.

Видано книг в 1913 р. — 2.304.

І коли ще прадіди, у 18. віці, були в такій темності, то вже правнуки, на початку 19. віку, досягли такого високого культурного, освітнього, господарського ступня.*)

Ці числа показують, яку велетенську працю проробив чеський народ за ці сто років, щоб видряпatisя з того провалля, в якому він опинився в кінці 18. віку.

*) Взято з книги: Statisticka příručka republiky Česko-slovenské, 1920.

Коли вибухла Світова Війна, чеський народ мав такий ступінь національної і політичної свідомості, що він в цілому збагнув, що надійшла для нього 12 година, коли він зможе або знову здобути собі загарбану в нього державну незалежність, або на багато років поховати цю справу.

Історичні вимоги чехів, національна й політична свідомість злилися в одне пристрастне бажання, щоб там не було, накласти навіть головою, а здобути таки собі державну незалежність.

Вдома, цебто, в самій Чехії, ми можемо навести величезну низку персекуцій чеського народу в Чехах і на Мораві: припинення низки чеських часописів, ув'язнення редакторів і політиків, розв'язання товариств і навіть смерть на шибеницях багатьох осіб на присуд військових судів.

Але це не залякало чеський народ.

ФРОНТ. В трагічному стані опинилися мобілізовані чехи й словаки: в рядах своїх гнобителів вони мусіли бути воювати проти братів-слов'ян, проти Франції, яку вони так кохали, проти Англії, яку вони так високо цінили. І найтяжче їм було через те, що вони були добре свідомі того, що воєнні успіхи Німеччини й Австро-Угорщини їхньому народові несуть зміцнення його кайданів, збільшення його кріпацтва.

Коли національно не свідома людина так геройчно почуває себе, коли її винагороджують одзнаками за відвагу — хрестами чи медалями, — то національно свідома людина тяжко переживає во-

єнні перемоги своїх гнобителів, коли волею обставин вона спричинюється до цих перемог.

Сотні тисяч вояків, чехів і словаків, розкиданих по фронтах: сербському, російському, румунському, італійському, французькому — мали на вибір таку дилему: взяти рушницю й умірати за ненависну Австро-Угорщину або конати на шибеницях і у в'язницях. І Чехи вибирають першу можливість. Вони беруть рушницю, але для того, щоб, перекинувшись на протилежний бік, до „ворога“, вжити цю рушницю проти своєї вchorашньої влади, проти гнобителя своєї батьківщини. Роблячи так, вони ризикували, вони відавали на поталу всю свою рідню.

Ось такі настрої чехів вдома і на фронтах ми спостерігаємо.

І це, може, єдиний факт в історії революції, що маси своєю поведінкою стимулюють проводирів бути більше радикальними, більше рішучими.

З цієї точки погляду цікава чехословацька революція.

А крім того, відбувається вона не лише на Чехословацькій землі, — майже вся Европа і Сполучені Штати наповнені чехословацькою ненавистю до Австро-Угорщини і палкою любов'ю до своєї мрії — мати незалежну державу.

Тисячі добровольців голосяться з Америки. Багато між ними таких, що, будучи американськими громадянами, через старість чи інші причини не

були взяті до американського війська, і вони до бровольцями вступають до чехословацького.

І так все: а) дома і б) на фронтах кипить ненавистю до Австро-Угорщини.

Бракує лише проводирів.

Чехи до 1914. року не мали загально визнаного політичного авторитету, чи то політичної партії, чи то загально-візованої особи-політика.

Бачучи такі народні настрої, керманич невеликої політичної партії, партії реалістів, професор і член парламенту Т. Г. Масарик, бере на свої рамена тяжкий тягар кермування своїм народом під цю надзвичайно відповідальну добу його історії.

Масарик — 64-літній старик, професор, але професор з європейським ім'ям, не лише науковим, але й політичним. В Росії й на Україні особливо добре знали книгу професора Масарика: „Соціальне питання“ — критику Масарика на марксизм. Перед війною Масарик одвідав багато чужих держав і нав'язав міцні зв'язки. Так, Масарик добре був знайомий з професором Дені, Сетоном Ватсоном, редактором закордонного відділу дуже поширеного англійського часопису „Times“ і Вільямом Стідом, теж визначним журналістом.

Родинний стан професора Масарика — хвора дружина й четверо дітей.

Любов до власного спокійного життя, до тихої наукової праці в спокійних умовах, цілковита матеріальна забезпеченість, любов до любої дружини

ї дітей — все це стара людина міняє на непевне майбутнє. І з молодечим запалом Масарик кидається в вир революційних подій. Це й, майже 70-ти літній старик, кермує боротьбою свого народу не з якогось спокійного штабу в безпечному місці якоїсь союзної держави, — ні, він виконує подорож, що могла втомити і молоду, повну сил і здоров'я, людину, подорож по цілій земній кулі: Швейцарія, Франція, Англія, Росія, Україна, Сполучені Штати — скільки це тисяч кілометрів і скільки безсонних ночей!

А про комфорт життя, особливо у подорожі, за ці 4 роки революційної боротьби — не було й натяку! Це було життя аскета: найпростіший одяг, їжа без „напоїв“ і подорожування, звичайно, 3. клясою.

Масарик постійно подорожував, бо шляхом вікладів, побачень з впливовими дипломатами, він живим словом перед дипломатами й перед населенням їх держав хотів безпосередньо впливати на всі ці чинники, які в кінцевому підсумку могли щасливо розв'язати поставлене ним для себе завдання: здобути незалежність своєму народові.

ЕДВАРД БЕНЕШ. Найголовнішим співпрацьовником професора Масарика в боротьбі за незалежність Чехословаччини був молодий учений, його учень, доцент університету Едвард Бенеш. Бути селянського походження, він власними силами здобув собі високу освіту. Мав політичну і взагалі філософічну підготовку, закінчивши школу політич-

них наук у Сорбоні, правничий факультет у Діжоні і філософічний у Празі. Досконало володів (писав і говорив) німецькою, французькою, італійською, англійською і російською мовами. Як доцент, викладав у Празькому університеті і у Торговельній академії. Мав лише 30 років і щойно одружився.

Для характеристики того, як він поставився до війни, а власне до свого обов'язку, що він має робити, наводимо його слова: „Коли вибухла війна, з політичного боку для мене було зовсім ясно, що вона собою означає, а з морального боку також ясно, що я можу, маю й мушу робити“. Він і хвилини не вагався, бо був переконаний, що надійшла велика хвиля. Бенеш здібався з професором Масариком. Довго вони розмовляли про становище Німеччини, Франції, Англії, Росії, і, ясна річ, про те, що ж має робити Чехія. Масарик сказав, що він уже працює і що, мовляв, тепер будемо працювати разом. Він, Масарик, мовляв, незабаром має від'їхати до Голяндії; він старається допомогти своїм приятелям, що їх війна заскочила тут і вони опинилися в поганій ситуації. Та на це все, а також і на політичну працю, потрібні гроші.

Бенеш тут же, негайно, зробив підрахунок і з віна своєї дружини (з якою він, як бачимо, навіть і не радився) пообіцяв Масарикові на цю акцію дати певну суму грошей. За декілька днів він і приніс Масарикові першу частину обіцяної суми. Всього Бенеш дав Масарикові на революційну

працю декілька тисяч корон — ціле віно своєї дружини.

Факт, що найкрасномовніше каже про те, що Бенеша можна схарактеризувати, як людину, що, за виразом блаженної пам'яти Євгена Чикаленка, — „любила свій народ до глибини кишені“.

МІЛАН ШТЕФАНИК. Другим помічником Масарика був Мілан Штефаник. Молодий, але вже видатний учений астроном, Мілан Штефаник, близький французький старшина, дуже лагідної вдачі. Свої великі товариські і службові зв'язки він радо використовував, щоб ввести куди треба своїх нових друзів, Масарика та Бенеша, а також, маючи, як старшина, завжди легчий всюди доступ, Штефаник дуже багато допомагав Бенешеві при передачі по призначенні чехословацьких меморандумів, додаючи до вже написаних словесні інтерпретації, які роз'яснювали і поглиблювали обсяг їх, а, головно, прискорювали одержання на них відповідей.

Як сильний був ворог, цебто Австро-Угорщина, в боротьбу з якою вирішив вступити Масарик разом із своїми однодумцями?

Масарик і Бенеш добре собі здавали справу з того, що вони будуть мати діло не лише з Австро-Угорчиною, але крім неї ще і з Німеччиною, власне з комплексом держав, які навіть у цій боротьбі співчували союзникам, ба, і самі союзники в цьому питанні, питанні про незалежність Чехословаччини, свої симпатії будуть мати по боці

свого ворога Австро-Угорщини, — бо союзники вбачали головного свого ворога в Німеччині. Союзники вважали Німеччину за головного винуватця кріавої війни, яка вимагала від них таких величезних матеріальних і людських жертв. Союзники міркували про ослаблення Німеччини, але їм і на думку не спадало, що для цього ослаблення треба було розбивати Австро-Угорщину. Союзники міркували, якби лише позбавити Австро-Угорщину фактичної залежності від Німеччини. Вони думали навіть при допомозі слов'янських народів, що входили до складу Австро-Угорщини, зробити Австро-Угорщину союзником Франції.

Які були протилежні наміри Масарика, до плянів якого входило конечне розбиття Австро-Угорщини, і союзників, власне Франції, яка сподівалася Австро-Угорщину мати кінець-кінцем своїм союзником!!!

І не дивно, що на початку праці доходило майже до анекdotів. Так, через тиждень по своєму приїзді до Парижу (вересень 1915. року), Бенеш виступив на одному зібрannі, де були присутні і члени парламенту, з докладом про конечність знищити Австро-Угорщину. Бенеш закінчив свій доклад побажанням розвалу Австро-Угорщини і утворення Чехословаччини.

Один із членів парламенту підійшов до свого знайомого і так резюмував своє враження від докладу: „Це дуже добрий юнак, але — божевільний“.

Щоб зрозуміти такий висновок, а, значить, і тягом тієї праці, за яку взялися Масарик і Бенеш, треба знати, що французи взагалі негативно ставилися до яких будь „слов'янських“ проєктів, бо всіх слов'ян, судячи про „слов'ян“ по росіянах, — яких вони добре знали, — французи вважали за „мрійників“, за нездібних до якоїсь реальної праці. Крім того, Франція тоді переживала велику скрутку. Французи взагалі в своїх плянах не мали визволення Чехословаччини, ба, вони навіть дуже обмаль узагалі знали про чехів і словаців (Масарик і Бенеш це не один раз підкреслюють у своїх працях), а й поготів тяжко було для французів співчувати плянам Масарика і Бенеша про незалежну Чехословаччину в добі, коли німці знищили Бельгію, Сербію, захопили Польщу, дев'ять французьких департаментів, і їх війська вже були якихсь 100 кілометрів од Парижу; коли почалася позиційна війна, і кожний метр землі вимагав багато крові. А звільнення Чехії французи собі уявляли так: треба дійти до Праги й опанувати цілу Чехію. Отже, прихилитися до чеської акції — це значило, думали вони, бути готовим на величезні людські жертви та ще тоді, коли Париж був у небезпеці. Не дивно, що французьким колам ціла чеська акція, — розбиття Австро-Угорщини й утворення незалежної Чехії, — скидалася на божевільну.

Ми мусимо взяти під увагу настрої, ставлення союзників до плянів Масарика і Бенеша, щоб у

повній мірі оцінити методи останніх, спрямовані до визвольної і консолідований праці ко жної одиниці майбутньої Чехословацької держави, де б вона не була, чи то на теренах Чехії, чи на одному з чисельних фронтів.

Масарик випрацював увесь організаційний плян революційної акції — як треба було її вести за кордоном, і в березні 1915 року розіслав цей плян до всіх чеських колоній за кордоном.

Суть цього пляну: 1) треба ознайомити європейське суспільство з чеськими тугами, 2) всі чехословацькі живі сили треба об'єднати одною політичною програмою і всю цю живу масу кинути для пропаганди чехословацьких політичних ідеалів, чи навіть на фізичну боротьбу за ці ідеали, 3) вести справу так, щоб чехословацьке питання стало міжнародним питанням.

Ми живемо в добу, коли народ, що хоче позбавитися окупантів своєї батьківщини, має діло не лише з цими окупантами, а з цілою низкою інших держав, які, не маючи безпосереднього зв'язку з окупованою країною мають право на вирішення долі її. В увагу, з їх боку, приходять далекі-далекі економічні і політичні інтереси країн, що віддалені на десятки тисяч кілометрів од окупованої землі, в увагу приходять не матеріальні безпосередньо інтереси сьогоднішнього дня, але так звана політична рівновага певного комплексу держав.

Зміцнення світової державної солідарності закріпляє, або принаймні віддаляє термін скинення кайданів підбитим народом.

І організатори чеської визвольної боротьби добре знали сьогоднішній механізм звільнення підбитого народу. Вони добре знали, що треба великої упертої пропаганди чеських цілей і завдань, і добре були свідомі того, що не відразу Європа зрозуміє їх, а тому не треба нехтувати і найдрібнішими можливостями ширити, особливо в чужих часописях, відомості про чехів і словаків.

І Бенеш був радий, коли йому щастило за тиждень подати до французьких часописів інформації про Чехію хоч два — три рядки. І на перших порах, пише він, це було надзвичайно тяжко.

Для пропаганди своїх ідей чехи мали свої часописі: „Чеська Нація“ і чеською мовою „Чехословацька Самостійність“. Видано французькою мовою книгу Бенеша „Зруйнуйте Австро-Угорщину“ і книгу Масарика „Нова Європа“. А крім того, видані чисельні публікації чеською, англійською і французькою мовами.

Організатори чеського визволення добре здавали собі справу з того, що добре поставлена пропаганда в широких колах чужих народів підготовлює вже ґрунт до дипломатичної праці, і що лише а) через пропаганду і б) дипломатичну працю буде можна як слід використати і воєнні успіхи чехословацького війська.

Лише певна гармонія між цими трьома програмовими моментами визвольної боротьби в кінцевому підрахунку могла привести до реалізації основної ідеї: здобути незалежну державу.

Та керманичі визвольного руху здавали собі справу, що головним покажчиком життєздатності майбутньої Чехословаччини — це є — воєнні успіхи.

І Бенеш як слід використовував воєнні успіхи — перемогу над австрійцями під Зборовом, над німцями під Бахмачем, славну сибірську анабазу й т. д., й т. д.

І при всіх цих успіхах на різних фронтах увесь цей військовий колектив підпорядковується своїм організаторам, які від нього були віддалені на десятки тисяч кілометрів.

Хіба це не варто уваги і хіба не повстає запит, чому це так було, що ніде не повстало отаманія, — отої боляк на нашему національному тілі, особливо за революційної нашої доби.

Масарик і Бенеш не один раз підкреслювали, що успіх їхньої праці обумовлювався тим, що всі живі сили Чехословаччини, — і дома і за кордоном, — дали приклад взірцевої дисциплінованості: жадної якоїсь підривної праці ніде не було виявлено.

Коли в Парижі створилася Чехословацька Народня Рада, фактична влада майбутньої Чехословаччини, то вороги визвольного чехословацького руху не спромоглися — хоч і пробували — шту-

но викликати між чехами і словаками якебудь незадоволення новоутвореною чехословацькою владою. Не впав ніодин голос протесту проти персонального складу новоутвореної Чехословацької репрезентації. Ба, будучи під окупацією ворога, чехи виконували прикази Масарика.

Коли вже йшла мова про визнання Чехословаччини, коли в цілі війни союзники зарахували і визволення поневолених слов'янських народів і в ноті додано і про Чехословаччину, то ця нота викликала напруження сил з боку Австро-Угорщини з метою зберегти свою цілість. Почалася в цьому напрямку „праця“ вдома, праця певних „впливів“ на чеську публічну опінію.

Масарик і Бенеш пересилають до Праги інформації про стан річей за кордоном і інструкцію про те, як чехи мають триматися. Ця інструкція складається з 7-х уступів. Але досить навести головний, щоб мати уяву про її характер: „ніхто з вас не сміє боронити існування Австрії. Пам'ятайте, що в Росії революція і там буде республіка. Ви мусите говорити ясно й одверто, бо вашої мовчанки, хоч і вимушеної, тут зrozуміти не зможуть, і це нашій справі лише пошкодило б“.

І яку ж відповідь дав чеський народ на цей приказ Масарика?

Обмежусь такими фактами:

17. травня 1917. року чеські письменники випустили знаменитий маніфест про свободу народу.

30. травня, — в перший день засідання парламенту, який скликано під впливом революційних подій у Росії, — чеські посли разом з послами інших народів урочисто проголосили програму чехословацьких вимог і припинили якісь будь-пертрактації про примирення з монархією.

Не легко йшла справа з визнанням Чехословаччини.

Ноту союзників редаговано в Парижі. Телеграфічно ж треба було порозумітися з Римом і Лондоном. Були такі відомості, що Рим проти того, щоб взагалі говорити про народи, підлеглі Австро-Угорщині. Найбільше, на що давав згоду Рим, це можливість говорити про слов'ян узагалі, поляків і румунів.

17. XI. 1917. року у Франції прийшов до влади Клемансо, людина енергійної вдачі. З його приходом кінчається доба вагань, неясности, непевності, не лише в самій Франції, але в союзників узагалі. Від Штефаника Бенеш довідався, що ще в 1915. році Клемансо був прихильником Чехії і противником Австрійців. І справді, з приходом до влади Клемансо, а саме 16. XII. 1917. року, за підписом президента республіки Пуанкарے, голови влади Клемансо, міністра закордонних справ Пішона, видано декрет про утворення Чехословацького війська, як окремої боєвої одиниці під чехословацьким прапором.

25. XII. 1917. року в часописі „Чехословацька Самостійність“ зроблено підсумок різним перешко-

дам, що їх треба було перебороти, щоб нарешті досягти такого успіху: „треба було перебороти дурні забобони, бюрократичну короткозорість, а головно, — абсолютне незнання нас; це незнання виявилося в усіх колах. Треба було комашиной праці, терпіння, витревалости“.

В цьому декреті були дві головні точки: військо має власний прапор; це військо підлягає Чехословацькій Національній Раді. Це перший документ, де підтверджено визнання Чехословацької держави, як самостійної. Вперше тут Чехословацька Національна Рада була визнана за уряд.

Щоб в більшій мірі збегнути те, що визнання Чехословаччини союзними державами йшло не так легко, затримаємося на визнанні Чехословаччини Англією.

Як тільки Національна Чехословацька Рада одержала від французької влади декрет 16. XII. 1917. року, Бенеш іде до Англії, щоб використати свіже вражіння французького визнання Чехословаччини і спробувати видобути і від англійської влади подібний урочистий публічний акт. У Бенеша підставою для таких надій були два акти англійської влади: 1) лист Бальфура до Національної Ради від 3. VII. 1917. року, — цей лист був наслідком Бенешевих пертрактаций з англійською владою в травні 1917. року. В ньому англійська влада зобов'язується визнати такі самі права за Чехословацькою Національною Радою, які визнає за нею решта союзних держав. 2) Телеграма Бальфура від 1. липня

1917. року французькій владі з нагоди Пішонового листа до Чехословацької Національної Ради. З природи останнього документу, що ним Бенеш думав обґрунтовувати свої домагання визнання Чехословаччини в Англії, довідуємося, що цю телеграму з Лондону до Парижу послано з англійського міністерства на бажання Бенеша, щоб, мовляв, публічно була заманіфестована симпатія Англії до французької політики визволення Чехословаччини.

З цими двома документами Бенеш тепер і з'явився до Бальфура. Бальфур двічі прийняв Бенеша, Бенеш просив визнати: 1) інтегрально Чехословацьку Національну Раду, як владу; 2) Державу Чехословацьку, як союзну державу; 3) визнати, що ця держава веде війну; 4) що всі відділи чехословацького війська творять одно ціле. Як правник, Бенеш добивався таких формул визнання, щоб на підставі міжнародного права ясно було видно, що цим утворена незалежна держава, яка вже має і свій уряд. Бенеш дбав, щоб на майбутній мировій конференції Чехословаччина фігурувала як суб'єкт, а не як об'єкт. В меморандумі він увів і те, що генерального секретаря Чехословацької Національної Ради Франція завжди запрошує на всі офіційні свята, бо вважає його за представника незалежної держави.

Бенеш почув од Бальфура, що вимоги Чехословацької Національної Ради завеликі. Бальфур заперечував, щоб Національну Раду можна було визнати за уряд і тим утворити державу на тери-

торії, де панує ворог, території, що юридично й фактично належить ворогові. Він указав, що міжнародне право такого випадку ще не знає, що не розв'язане ще ні польське питання, ні сербське, а виrivати чехословацьке питання з комплексу центрально-европейських питань ніяк неможна. І нарешті Бальфур висловив сумнів, чи ж, мовляв, Чехословацька Національна Рада презентує всіх чехів і словаків і до якої міри має правний титул виступати в імені свого народу та претендувати стати його владою.

Почути такі гіркі слова — це означало в дипломатичній мові цілковиту відмову у проханому. Ale Бенеша це не засмутило: він незабаром добивається другої авдієнції в Бальфура, подає другий меморандум, в якому збиває заперечення Бальфура.

I міністер Бальфур визнав рацію другого Бенешевого меморандуму й дав принципову згоду на деклярацію, корисну для Чехословацької Національної Ради. Про подробиці цього декрету Бенеш мав вести пертрактації з лордом Робертом Сесілем. Зі Сесілем Бенеш пертрактував два тижні і навіть про самий текст деклярації. Він запропонував Сесілеві свій проект деклярації. Проект Бенеша Сесілеві здався надто відважним. Сесіль одверто заявив, що ледве чи англійська влада захоче брати на себе такі далекі зобов'язання в цьому питанні, ледве чи можна буде говорити про нову державу, нову владу.

Через два дні Сесіль запропонував Бенешеві проект декларації, який зовсім розчарував Бенеша: в ньому не було навіть і натяку на щось подібне до визнання Чехословаччини Францією. Тут зовсім не було слів: „суверенність“, „держава“, „чехословацька влада“.

З гірким серцем Бенеш бере цей проект лорда Сесіля, кладе його в основу свого контр-проекту, але рівночасно домагається, щоб англійська влада свою декларацію доповнила б окремою конвенцією з Чехословачкою Національною Радою. Ця конвенція, мовляв, не має бути тепер оголошена, але в ній має бути сказано те, чого тепер ще англійська влада не відважується відверто визнати за Чехословачкою Національною Радою. Цей контр-проект Бенеш надіслав Бальфурі 2. VIII. 1918. р., як відповідь на вчорашию розмову.

На мою думку, обмаль було державних мужів у Парижі, Лондоні, Римі, які, турбуючися про долю свого народу, спромоглися б на другий день по одержанні негативної відповіді подати такий докладний контр-проект. Тут кидається в вічі ритм Бенешової праці і глибина аргументації. Ці документи, подані Бенешем другого дня, заповнюють кілька друкованих сторінок.

I, дійсно, лорд Бальфур принципово визнав рацио Бенешової контр-пропозиції. 9. VIII. 1918. р., цебто за тиждень по подачі контр-проекту, Бенеш офіційно одержав декларацію англійського визнання Чехословаччини. I ця декларація — це, власне,

контр-проект Бенеша з дуже незначними змінами. А крім декларації ще таки була підписана й конвенція (3. IX. 1918. р.), що складалася з десяткох пунктів.

До жовтня місяця 1918 року Чехославацьку державу визнали: Англія, Франція, Італія — і це все виключно була праця Бенеша; праця вперта, всюди не легча, як в Англії. А далі Чехословаччину визнали: Сполучені Штати, Японія, Сербія. Всі ці держави були повідомлені про персональний склад Чехославацького уряду, про персональний склад дипломатичних представників для держав, що визнали Чехословаччину. Ось так почала право жити Чехославацька держава, не маючи її території.

В самій Чехії дійшло до оголошення незалежності держави 28. жовтня 1918 р.

Далі я лише стисло скажу про методи Бенешової праці на такій високій посаді.

Вже з того, що я подав, ясно видно, що коли б Масарик, Бенеш, Штефанік були людьми менше освіченими, коли б не володіли перфектно кількома чужими мовами, то вони тоді не могли б безпосередньо впливати на дипломатів, а особливо досягати того, щоб до дипломатичних документів союзних держав увести бажані для Чехії формули, які ставали потім основами дальншого обґруntовання правних домагань Чехославацького уряду. Крім того, як ми бачили, вони мали широкий науковий підхід до найдрібнішої справи.

Оцієї сторінки — особистих властивостей головних виновників незалежності Чехословаччини, на мою думку, не треба забувати, коли ми роздумуємо над тим, як це так сталося, що Чехословаччина виграла, а інші програли.

Яке домінувало гасло в пропагандивній діяльності Масарика й Бенеша?

Ціла пропагандивна діяльність і політична чинність Масарика пересякнена стремлінням не лише перемогти Австро-Угорщину, утворити незалежну державу, але державу, яка відповідала б вимогам модерної демократії. Ця думка проходить червоною ниткою в усіх заявах і публікаціях проф. Масарика, особливо у Вашингтонській деклярації про незалежність Чехословаччини, а, крім того, дуже виразним документом цієї думки є книга „Нова Европа“; вона є спробою з'ясувати всі міжнародні проблеми, а також проблему становища Чехословаччини в світі.

Ця чинність виявила в Масарикові вже не лише борця й фактичного творця чехословацької свободи, а й теоретика, що дав державі цілу філософічну концепцію її дальншого існування.

Основною підвалиною пропаганди Бенеша був захист демократії. Вже докторська його дисертація 1908. року пересякнута цією рисою: проти пануючого принципу старого режиму, пересякнутого монархізмом з абсолютним правом шляхти, Бенеш висунув принцип — модерного публічного права, основним елементом якого є демократія,

право народів самим вирішувати свою долю. Демократизм кинув Бенеша, коли вибухла війна, до боротьби з Австро-Угорщиною, бо, згідно з пересвідченням Бенеша, зміст чехословацької революції — це боротьба демократії проти абсолютностичного режиму Середньої Європи.

На думку Бенеша, з модерної демократії, заснованої на філософії французької революції, „прямо випливає право народу на свободу політичну, господарську й культурну“. І тепер боротьба за світову демократію продовжується. І Бенеш од цієї основної засади своєї політики не відхиляється. 30. вересня 1919. р. в першій промові в парламенті Бенеш здекларував: „Наша держава буде найдемократичніша в Європі... Нашу державу витворив малий чоловік. Це є його держава“.

Варто завважити, яка точка погляду виявилася домінуючою в чеській декларації про свою незалежність і у визнанні Чехословаччини союзниками.

У знаменитій Вашингтонській Декларації ось що читаємо:

„Наш нарід обрав Габсбургів на чеський трон добровільно і на підставі цього ж права ми його позбавляємо трону, — цим оголошуємо Габсбурську династію за негідну, щоб керувала нашим народом і мала б які-будь права володіти Чехословацькою Землею, яка, як ми проголошуємо, від нині буде свободним і незалежним народом“.

З цієї заяви видно, що організатори чеської незалежності були пересвідчені в історично-правній континуїті нової держави з давнім Чеським Королівством, яке в 1526. році покликало Габсбургів на вільний трон, а в 1918. році їх скинуло.

Але ця теорія не була цілком прийнята авторитетами міжнародного права союзників: вони стали на той ґрунт, що Чехословаччина фактично повстала 28. жовтня 1918. року, ясне ж і певне міжнародне визнання одержала лише в міжнародних договорах в роках 1919-20.

І кінцевий вислід, свідоцтво міжнароднього ареопагу, який дав право Чехословаччині на самостійне існування — міститься у визнанні добрих результатів тої органічної праці, яка піднесла на такий високий культурний, науковий, господарський рівень і ступінь політичної свідомості Чехославацький Народний Колектив. Центр ваги полягає у фактичній спроможності даного народу жити незалежним життям.

Очевидно, ця мірка буде прикладатися і до всіх інших народів, які претендують жити незалежним життям.

Так хай живе Чехословаччина і той метод органічної консолідований і відданої праці певного народного колективу, що коронується таким архітворм, як утворення незалежної держави даного народу!

ТОГО Ж АВТОРА:

- 1) В. С. Караджич, его литературные труды и переписка (за працю одержана нагорода — золота медаль — „Отчетъ С.-Петербургскаго университета за 1913 г.“, стор. 442).
- 2) Ввід до Слав'янознавства — літографований курс лекцій в Укр. Педаг. Інституті імені М. Драгоманова ; 131 стор.
- 3) Одна з жертв визвольної боротьби на Кубані (з приводу смерти М. С. Рябовола) Л. — Н. — В. 1926., V.
- 4) Карель Гавлічек-Боровський. Л. — Н. — В. 1926., XII.
- 5) Котрі памятники українські, а котрі білоруські (записки істор.-філологічного відд. Акад. Наук, 1926., IX).
- 6) „Гісторыя беларускай қнігі“ Slavie 1927., I.
- 7) Листування Т. Г. Шевченка з Я. Кухаренком. Л. — Н. — В 1927., X.
- 8) Я. Г. Кухаренко. В-во „Ока“. Коломия 1928., 62 стор. ц. 2 Кч.
- 9) Біографія Я. Кухаренка ѹ аналіза видань ѹого творів. (Я. Г. Кухаренко. Твори. Перше повне ілюстроване видання, В-во Громади Українців з Кубані. Прага 1928., 144 стор., 5 ілюстр. ц. 18 Кч.)
- 10) Біографія Карла Гавлічка-Боровського, Карель Гавлічек та Іван Франко. (Карель Гавлічек-Боровський. „Вибір поезій“. Переклад Івана Франка, В-во „Чесько-Українська Книга“, 929, 190 стор., 130 ілюстр., ц. 25 Кч).
- 11) І торія тексту ѹ перше („Лішкове“) видання поеми Карла Гавлічка-Боровського „Křest sv. Vladimíra“, 1929., 31 стор., ц. 5 Кч.
- 12) První tři redakce „Křtu sv. Vladimíra“ Karla Havlíčka-Borovského, 19 стор., ц. 5 Кч.
- 13) Т. Г. Масарик. Як працювати. Переклад, 120 стор., ц. 10 Кч.
- 14) Огляд духової праці в Ч. С. Р.
- 15) Історичний підклад роману Алоїса Їрасека „Темно“, 1931, 34 стор, літографія.
- 16) Dějiny textu „Křest sv. Vladimíra“ básně Karla Havlíčka-Borovského, 1933, 660 стор., ц. 300 Кч.
- 17) Ян Православ Ковбек і ѹого українські симпатії, 1933, стор. 24, ц. 5 Кч.
- 18) Едвард Бенеш. 1934, стор. XVI+152, ц. 15 Кч.

Ц. 6 Кч.

3186262843

